

**ДЕТЕРИТОРІАЛІЗАЦІЯ ТА РЕТЕРИТОРІАЛІЗАЦІЯ:
ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ТЕРИТОРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Вивчаються процеси детериторіалізації та ретериторіалізації. Вони розглядаються у контексті глобалізаційних змін. Наголошується на змінюваності соціально-просторової організації під впливом сучасних змін, особливо інформаційно-комунікаційних.

Ключові слова: глобалізація, детериторіалізація, ретериторіалізація.

Сьогодні територія, як ніколи, є змінною характеристикою. Вона, як форма соціально-просторової організації, змінюється під впливом реалій конкретного часу. Формується «нова надтериторіальна географія мереж і потоків», яка витісняє «стару» географію державних територій» [8, с. 421]. У сучасному глобалізованому світі одночасно відбуваються два процеси – детериторіалізація та ретериторіалізація. Їх суперечливість очевидна: якщо детериторіалізація є втратою прив'язки соціальних процесів до фізичного простору, то ретериторіалізація – навпаки, є зростанням ролі території у сучасному світі. Вивчення сутності, можливих наслідків цих процесів сучасної глобалізованої доби є нашим дослідницьким завданням.

У аналізі детериторіалізації та ретериторіалізації є вагомі дослідницькі напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців. Проблеми «нової географії» є предметом наукових розвідок А. Аппадурі, З. Баумана, Р. О'Бріна, Ф. Джеймсона, С. Елдена, К. Омае, М. Уотерса, Дж. Шольте та ін. Філософське підґрунтя детериторіалізації закладається французькими постмодерністами Ж. Дельозом, Ф. Гваттарі. Через призму аналізу глобалізації процеси детериторіалізації та ретериторіалізації вивчають О. Висоцька, Т. Бельська, О. Олійник та ін. З позицій хронополітики вивчають мінливість території французький постмодерніст П. Вірілію та вітчизняні представники дромології М. Андрущенко та О. Якубін. А. Матвієнко одним із перших у вітчизняній політичній науці аналізує процеси детериторіалізації в умовах глобалізації.

Поняття «детериторіалізація» вперше було використане Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі у роботах «Що таке філософія» і «Ризома» для позначення процедури зняття жорстко фіксованих опозицій (таких як глибина-поверхня, центр-периферія, зовнішнє-внутрішнє) щодо опису просторового середовища. Дослідниця творчої спадщини французьких постмодерністів О. Висоцька, зауважує, що «детериторіалізація означає відмову від будь-яких ліній демаркації просторового середовища, що передбачає щільність та гетерогенність взаємозв'язків у ньому» [6, с. 161]. Звідси формулюється ризомна структура просторового середовища, коли «будь-яка точка ризоми може і повинна бути пов'язана з будь-якою іншою» (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі). Територіально визначені характеристики простору є умовними та змінюються з часом. Можна говорити про принципову відкритість як просторової, так і структурної конфігурації предметів та явищ.

Найчастіше детериторіалізацію розглядають в контексті аналізу глобалізації та її наслідків. Сутність концепції детериторіалізації полягає в ідеї принципової трансформації стосунків між місцем, де ми фізично живемо, і нашими культурними, соціальними практиками, досвідом та ідентичністю [9, с. 43]. Детериторіалізація є ключовим аспектом трансформації локального (локальної культури, держави-нації – усіх аспектів і рівнів локального) в умовах глобалізації.

Ідеї сучасних авторів концепції детериторіалізації багато в чому зумовлені ідеями М. Маклюєна, зокрема його концепцією нівелювання простору та часу за допомогою електронних засобів комунікації, виражених в ідеях «імплозії» і «глобального села». Ці ідеї представлені в дослідженнях Е. Гідденса і Д. Харнея. Ідеї про просторово-часову компресію в

доробках із трансформізму дозволяють визначити глобалізацію як «опросторення» теорій соціальних змін за умов нівелювання простору і часу [9, с. 43]. К. Омае змальовує сучасний світ як «світу без кордонів» [16], а Ф. Джеймсон □ як «постсучасний гіперпростір» [14]. Дж. Шольте наголошує, що «глобальний простір позбавлений місця, дистанції і кордонів – і в цьому сенсі є «надтериторіальним». У глобальних відносинах люди взаємопов'язані не залежно від місцязнаходження. ... Глобальні відносини таким чином формують поза-, екстра-, пост-, над- територіальний аспект світової системи. У глобальній сфері кордони не є перешкодою і дистанція долається практично миттєво» [17, с. 567]. На думку Р. О'Бріна, глобальна фінансова інтеграція створила ситуацію, за якої «географічне місце розташування більше не має значення... Гроші, як правило, успішно покидають кордони існуючої географії» [15].

А. Аппадурі у статті «Роз'єднання і відмінність в глобальній культур-економіці» (1990) [12] та наступній книзі «Сучасність у повний зріст: Культурні виміри глобалізації» (1996) [13] започаткував нове осмислення простору в контексті аналізу глобалізаційних перетворень. Глобалізацію він розглядає як детериторіалізацію □ втрату прив'язки соціальних процесів до фізичного простору. Дослідник висуває концепцію, за якою у процесі глобалізації формується «глобальний культурний потік», який розпадається на п'ять культурно-символічних просторів-потоків (landscapes): етнопростір (ethnoscape) утворюється потоком туристів, іммігрантів, біженців, гастарбайтерів; технопростір (technoscape) □ потоком технологій; фінансопростір (finanscape) □ потоком капіталів; медіапростір (mediascape) □ потоком образів; ідеопростір (ideoscape) □ потоком ідеологем. Ці мінливі, нестабільні простори є «будівельними блоками» тих «уявних світів», в яких люди взаємодіють, і взаємодія це носить характер символічних обмінів. У теоретичній моделі Аппадурі первісна дихотомія «локальне / глобальне» заміщається по суті дихотомією «територіальне / детериторіалізоване».

Та ж логіка заміщення дихотомії «локальне / глобальне» дихотомією «територіальне / детериторіалізоване» характерна й для роботи М. Уотерса «Глобалізація» (1995) [18]. Глобалізація трактується ним як сукупність тенденцій, що призводять до детериторіалізації соціального, обумовленої експансією символічних обмінів.

Проблематика детериторіалізації вивчається й відносно молодим напрямком теоретичної політології □ хронополітикою. Зокрема їй приділяє значну увагу політичний публіцист, урбаніст і культурний теоретик П. Віріліо. «Швидкість» □ ключове слово концепції Віріліо. Швидкість у «дромологічній» теорії Віріліо є основою технологічного суспільства. Прискорюється реальність, зникають чи знецінюються параметри географічного простору та відстані сьогодні, коли світ характеризує прискорення та миттєві взаємодії. На цій сутності творчості П. Віріліо наголошує вітчизняний дослідник його творчості О. Якубін [10, с. 132]. П. Віріліо у своїх роботах («Швидкість і політика: нарис з дромології» (1977), «Втрачений вимір» (1991), «Машина бачення» (1994), «Інформаційна бомба» (2000), «Пейзаж Подій» (2000), «Управління страхом» (2012) та ін.) підкреслює, що сучасні інформаційно-комунікативні технології створили ефект «стиснення» світового простору-часу, основним політичним наслідком якого є зниження ролі простору та підвищення впливу чинника часу в політиці.

Вітчизняний дослідник хронополітики М. Андрущенко підкреслює значення Віріліо у вивченні ролі швидкості в сучасних соціальних процесах [1, с. 143]. На переконання Віріліо, «географічні простори і відстані, які ще вчора були значимими, сьогодні зникають та знецінюються у світі прискорення та миттєвих інтеракцій», «континенти втрачають географічні обриси і дають змогу заявити про себе теле-континенту світової, практично миттєвої комунікації» [5, с. 14]. Географічний простір, отже, зникає, витісняючись дромократією, тобто соціально-політичні процеси підпорядковуються швидкості [1]. У дромологічному суспільстві (суспільстві швидкості) цінність топосу (місця) незначна, а натомість значимі швидкість, прискорення. Швидкість реконструює простір: максимально скорочуються відстані завдяки стисненню часу пересування та передачі інформації на будь-

яку відстань. П. Віріліо визначає особливу кінематику світосприйняття людини сучасності у зв'язку з опануванням новими телекомунікаційними та комп'ютерними технологіями, коли звичне відчуття простору-часу доповнюється «третім інтервалом» – швидкістю світла, за допомогою чого звична топографія соціального (простір-географія, час-історія) як реального змінюється «телетопікою комунікацій» віртуального. Однак, саме висока швидкість прийняття рішень зумовлює те, що їх прийняття опиняється поза суспільним контролем, оскільки громадськість не встигає реагувати. Щодо цього застерігає П. Віріліо: вища швидкість зміни соціально-політичних явищ і перебігу процесів зумовлює зменшення свободи.

На думку Віріліо, «реальний простір Землі» стає швидкими спалахами образів світу на дисплеях різноманітних електронних пристроїв; відбуваються глибокі політичні трансформації: зникають політичні кордони, встановлюються нові політичні інститути за допомогою мас-медіа та мережевих медіа. У праці «Швидкість і політика» Віріліо стверджує, що реальність більше не визначається простором і, навіть, часом, але стала віртуальним світом, в якому технології дозволяють бути скрізь і в той же час взагалі не бути ніде. Французький постмодерніст прогнозує перспективу людства: на місці реального міста, з чітким простором буде місто віртуальне, метаполіс, що позбавлений своєї території.

На проблемі детериторіалізації наголошує і З. Бауман, вказуючи, що політична влада, пов'язана з глобальним капіталом, відчужується від своїх зобов'язань перед громадянами і втрачає свою географічну реальність, тобто детериторіалізується [2; 3]. Нові принципи структурування суспільств плинної модерності (мобільність, здатність користуватися інформацією та часом) дають імпульс нескінченному процесу диференціації й поляризації, і на рівні окремих суспільств, і між державами та групами держав. Результат їхнього впливу Бауман метафорично визначив як «глобалізоване багатство та локалізована бідність».

На думку О. Висоцької, детериторіалізація є процесом освоєння територій шляхом зміни їхніх структурних характеристик [6, с. 160]. Детериторіалізація є трансформацією територій у нові, більш широкі узагальнюючі просторові конфігурації.

Т. Бельська розглядає детериторіалізацію як один із проявів (характеристик) глобалізації [4, с. 98]. Глобалізація як детериторіалізація, на думку дослідниці, призводить до «реконфігурації» географічного простору, прийняття рішень відбувається на великій відстані від тих, кого вони стосуються. Географічна відстань стають менш важливою, аніж донедавна. Локальне може трансформуватись у глобальне та навпаки; виходячи за межі локальності, цінності, символи, традиції можуть отримати глобальне розповсюдження та стати глобальними.

Отже, у сучасних умовах детериторіалізація, зазвичай, позначає вихід політичних процесів за межі усталених локальних форм, а також освоєння віртуальних територій за допомогою електронних засобів комунікації (Інтернету). Водночас, окремі дослідники взагалі відмовляються від концепції детериторіалізації. Зокрема Д. Ньюман вважає, «не може існувати ніякої форми політичної влади або соціального контролю, повністю не пов'язаних з тою чи іншою формою територіального розподілу». С. Елден не згоден із розумінням глобалізації як детериторіалізації, наполягає на збереженні значимості територіального чинника [11].

У зв'язку з аналізом процесу детериторіалізації постає питання про сутність віртуальних територій як форм віртуальних локальностей; вони створені електронними комунікативними засобами, які не мають географічно-територіальної прив'язки. Віртуальні території позначають середовище їхнього розміщення в інформаційному просторі. Вони виникають у зв'язку з детериторіалізацією світового простору, тобто виходу політичних процесів за межі географічних територій у сферу віртуальних комунікацій. Світовий простір можна розглядати (і це робить геофілософія) у контексті множинності та багатовимірності протікання в ньому комунікативних процесів.

О. Висоцька звертає увагу, що «географія людської експансії сьогодні виходить за межі наявно визначених територіальних координат Землі, що пов'язано, у першу чергу, зі стрімким розвитком інтерактивних засобів комунікації, які зменшують просторові залежності,

покращують та прискорюють процеси обміну інформацією, полегшують міжкультурне спілкування» [7, с. 666]. «Кінець географії» (П. Віріліо) та «девальвація місця» (З. Бауман) зумовлені зростанням значення медіа (особливо новітніх Інтернет-медіа) та комп'ютерних технологій на політичну, економічну, соціально-культурну та інші сфери. Ознакою сьогодення є поява феномена віртуалізації соціального. Завдячуючи революційній ролі інтерактивних засобів комунікації, Земля немовби стиснулася до розмірів села («глобальне село» за М. Маклюеном). Он-лайнні співтовариства, що складають «населення» тих чи інших віртуальних територій, є прикладом реалізації ідеї відкритості у мережі Інтернет. Серед головних принципів таких співтовариств – антиєрархічність, інформаційна свобода, відкритість для комунікації і под.

Статус віртуальних територій набули як об'єкти, що є повністю віртуальними утвореннями, тобто існують виключно у віртуальному середовищі (наприклад, віртуальні держави), так і об'єкти, які позначають реально існуючі утворення, але не мають їхнього матеріального продовження (Інтернет-магазини, казино, банки, газети тощо). Віртуальні держави (англ. *virtual states*; від лат. *virtus* □ потенційний, можливий) є віртуальними утвореннями, що заявляють про свою державність, але не є справжніми державами у територіально-географічному розумінні, позаяк тільки імітують деякі їхні риси (назву, атрибути, «населення», політичний статус та ін.). Віртуальні держави, як правило, не мають власної території, розташовуючись в Інтернеті (кібердержави), мають обмежену кількість «населення» (будучи мікродержавами чи мікронаціями) або претендують на території, які їм непідвладні (наприклад, «розташовуючись» на Марсі чи інших планетах). Невизнані Князівство Сіландія (Principality of Sealand) чи Віртландія (Wirtland) □ серед перших віртуальних держав. Особливістю віртуальної (серед інших назв – цифрова держава; англ. *digital*) держави є те, що центр її влади та суспільного життя, а також джерело суверенітету знаходяться у віртуальному просторі, у т. зв. «хмарі».

Процеси детериторіалізації взаємопов'язані із *ретериторіалізацією* просторового середовища □ зворотним боком детериторіалізації. Ретериторіалізація, як правило, є наступним етапом детериторіалізації, тобто процесом повторної територіалізації детериторіалізованого простору, що супроводжується створенням диференційованих і структурованих локальностей. Перехід детериторіалізації у ретериторіалізацію соціального середовища відбувається при розпаді великих територій, а також у результаті переносу властивостей певних локальностей на детериторіалізоване середовище (зокрема, поява віртуальних територій як детериторіалізація географічного простору спричинила його ретериторіалізацію у феномені віртуальних держав як локалізованих територій) [6, с. 161]. Якщо детериторіалізація є процесом делокалізації певних територій, розширенням останніх, то ретериторіалізація – їхнім обмеженням.

Процес організації певної території на нових принципах і визначає її ретериторіалізацію. Ретериторіалізація є результатом переходу населення з однієї території на іншу, яка стає місцем їхнього постійного проживання. Цей процес характерний для діаспорних культур, які встановлюють на нових територіях правила та принципи старої культури, але на якісно нових засадах [6, с. 161].

Отже, домінуючим підходом у аналізі питань територіального є визначення детериторіалізації як невід'ємної характеристики глобалізації. Але, на нашу думку, територія не втрачає своєї значимості, радше, вона вже не обмежується рамками окремої держави. Географія глобалізації співвідносно до детериторіалізації та ретериторіалізації потребує глибокого вивчення задля довгострокового прогнозування наслідків цих процесів.

Використана література:

1. Андрущенко М.О. Концепція хронополітики Поля Віріліо: від дромократії до дромології [Текст] / М. О. Андрущенко // Політологічний вісник. – 2009. – Вип. 41. – С. 143-151.

2. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства [Текст] / З. Бауман. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
3. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевности [Текст] / З. Бауман. – К. : Критика, 2013. – 176 с.
4. Бельська Т. Глобалізація [Текст] / Т. Бельська // Політологія: навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.], 2-ге видання, стереотипне. – Л. : Новий Світ-2000, 2015. – 779 с. □ С. 97-99.
5. Вирилио П. Інформаційна бомба. Стратегія обмана [Текст] / П. Вирилио. – М., 2002. – 187 с.
6. Висоцька О. Детериторіалізація [Текст] / О. Висоцька // Політологія: навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 779 с. □ С. 160-161.
7. Висоцька О. Території віртуальні [Текст] / О. Висоцька // Політологія: навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 779 с. □ С. 666-667.
8. Матвієнко А. С. Процеси детериторіалізації в умовах глобалізації [Текст] / А. С. Матвієнко // Держава і право : Юрид. і політ. науки. – 2013. – Вип. 61. – С. 420-425.
9. Олійник О. М. Концептуалізація глобалізації: методологічні аспекти [Текст] / О. М. Олійник // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. □ 2009. □ Вип. 38. □ С. 41-51.
10. Якубін О. Віріліо Поль [Текст] / О. Якубін // Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник / за заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с. □ С. 132-133.
11. Элден С. Глобализация, детерриториализация и пространство мира [Електронний ресурс] / С. Элден. □ Режим доступу : <http://www.jkhora.narod.ru/2008-2-04.pdf>. □ Назва з екрана.
12. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy // Global Culture / Ed. by M. Featherstone. □ London, 1990. □ pp. 295-310.
13. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. □ Minneapolis, 1996.
14. Jameson F. Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism / F. Jameson. □ Durham, NC: Duke University Press, 1991. □ 314 p.
15. O'Brien R. Global financial integration: The end of geography / R. O'Brien. □ L. : Pinter, 1992. □ p. 1-2.
16. Ohmae K. The borderless world / K. Ohmae. □ N.Y. : Harper, 1990. – 276 p.
17. Scholte J. A. The geography of collective identities in a globalizing world / J. A. Scholte // Review of International Political Economy. □ 1996. □ Vol 3. □ № 4. □ 565-607.
18. Waters M. Globalização / M. Waters. □ Oeiras, 1999.

Хома Н. М. *Детерриториализация и ретерриториализация: подходы к определению роли территории в условиях глобализации*

Изучаются процессы детерриториализации и ретерриториализации. Они рассматриваются в контексте глобализационных изменений. Отмечается изменчивость социально-пространственной организации под влиянием современных изменений, особенно информационно-коммуникационных.

Ключевые слова: глобализация, детерриториализация, ретерриториализация.

Khoma N. *Deterritorialization and reterritorialization: approaches for definitions rolls territory in terms of globalization*

We study the processes of deterritorialization and reterritorialization. They are considered in the context of global changes. There variability of socio-spatial organization influenced by the modern changes, especially information and communications.

Key words: globalization, deterritorialization, reterritorialization..